

ПРОЦЕДУРА ВИМІРЮВАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ СИГНАЛІВ В ЯДЕРНО-ГЕОФІЗИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Олег Бухало

Фізико-механічний інститут НАН України, 290601, Львів, вул. Наукова, 5, тел. (0322)65-43-51, факс (0322)64-94-27, E-mail: pcmm @ ah.ipm.lviv.ua

Дано короткий огляд методів вимірювальних перетворень стохастичних імпульсних сигналів, що виникають на виході детекторів ядерних випромінювань при ядерно-геофізичних дослідженнях свердловин. Використовуючи модель сигналу розглянуто методи відбору, передачі і обробки вимірювальної інформації. Наведено алгоритми оцінок інформативних параметрів стохастичних імпульсних сигналів. Розглянуто відповідні інформаційно-вимірювальні системи і принципи їх метрологічного забезпечення.

ВСТУП

При реалізації ядерно-геофізичних методів пошуку і оцінки вмісту корисних копалин в свердловинах вимірювальна процедура ґрунтуються на реакціях взаємодії ядерного випромінювання з речовиною і схемах розпаду радіоактивних ядер. В загальному випадку інформаційними характеристиками потоку нейтронів чи гама-квантів є густота потоку, функція зміни густоти потоку в часі, енергетичний склад випромінювання. Зв'язок згаданих характеристик з фізичними параметрами речовини визначають шляхом розв'язку рівнянь переносу нейтронів чи гама-квантів і їх дифузії [1], на основі чого створюють алгоритми обробки вимірювальної інформації.

1. МОДЕЛЬ СИГНАЛУ ДЕТЕКТОРА ЯДЕРНИХ ВИПРОМІНЮВАНЬ

Потоки нейтронів чи гама-квантів перетворюють відповідними детекторами у випадкову (пуасонову) послідовність імпульсів певної форми, їх амплітудний розподіл характеризує енергетичний склад випромінювання, інтенсивність слідування - густину потоку, а характер зміни інтенсивності в часі - відповідну зміну густини потоку. Вихідний сигнал детектора містить також імпульсну і неперервну шумові завади. Тому сигнал детектора $X(t)$ можна представити у вигляді

$$X(t) = \sum_i U_i F(t - t_i) + \sum_l H_l \Psi(t - t_l^*) + I(t) + W(t),$$

де U_i і $F(t-t_i)$ - амплітуда і функція форми імпульса з одиничним значенням в максимумі, відповідно, H_l і $\Psi(t-t_l^*)$ - аналогічні значення для імпульсної завади, $I(t)$ і $W(t)$ - детермінована (синусна) і випадкова неперервні завади відповідно, t_i і t_l^* - моменти появи імпульсів, а значення $F(x)$ і $\Psi(x)$ дорівнюють нулю при $x \leq 0$. Всі складові сигналу $X(t)$ незалежні.

Імпульсні компоненти характеризують густинами розподілів $Q(U)$ і $Q^*(H)$, амплітуд і ймовірностями $P_{t, \Delta t}(N)$ і $P_{t, \Delta t}^*(N)$ появи N імпульсів в інтервалі $(t, t+\Delta t)$ відповідно.

Синусна завада $W(t) = W_0 \sin(\omega t)$, де W_0 - амплітуда, ω - частота, а стаціонарну неперервну випадкову заваду $I(t)$ характеризують її густину розподілу $\eta(I)$ (чи математичним сподіванням $\bar{I}$ і дисперсією D_I) і автокореляційною функцією $R_I(v)$, де v - часовий зсув.

Для стаціонарного поля ядерного випромінювання інтенсивність n потоку інформаційних імпульсів у довільному інтервалі амплітуд $(U, U+\Delta U)$ є постійною і

$$P_{t, \Delta t}(N) = (N!)^{-1} (n \Delta t)^N \exp(-n \Delta t).$$

Інформативними характеристиками сигналу є значення інтенсивності n (чи математичного сподівання кількості відліків $\bar{N}$ за час T , $\bar{N} = nt$) і $Q(U)$.

При зондуванні імпульсним полем ядерного випромінювання потік індукованого є нестаціонарним, тому в даному випадку

$$P_{t, \Delta t}(N) = (N!)^{-1} \left[\int_t^{t+\Delta t} n(t') dt' \right]^N \exp(-\bar{n}),$$

де $n(t)$ - деяка детермінована функція часу.

Інформативними характеристиками сигналу є значення функції $n(t)$ чи її параметрів, а також розподіл $Q(U)$.

При зондуванні об'єктів з випадковими параметрами чи при автостабілізації коефіцієнту перетворення детектора по випадковому сигналу [2], інтенсивність імпульсного потоку $n(t)$ є стаціонарною випадковою функцією часу, тоді даний процес

відносять до класу подвійно стохастичних і

$$P_{t, \Delta t}(N) = (N!)^{-1} \int_0^{\infty} \kappa^N \exp(-\kappa) \phi(\kappa) d\kappa,$$

де $\phi(\kappa)$ - густина розподілу випадкової величини

$$\kappa = \int_t^{t+\Delta t} n(t') dt'.$$

Інформативні характеристики сигналу в даному випадку представлені математичним сподіванням $\bar{n}$, дисперсією D_n , автокореляційною функцією $R_n(v)$ і густиною розподілу $f(n)$ випадкової інтенсивності $n(t)$, а також розподілом амплітуд імпульсів $Q(U)$.

Аналогічними характеристиками може бути описана шумова імпульсна компонента сигналу $X(t)$.

2. МЕТОДИ ВІДБОРУ, ПЕРЕДАЧІ І ОБРОБКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СИГНАЛУ

Для виключення неперервної складової завади імпульсного сигналу $X(t)$ запропоновано метод прогнозуючою фільтрації [3], який полягає в компенсації неперервної завади в інтервалі між імпульсами і відніманні її прогнозованого значення від сигналу $X(t)$ під час дії імпульсів.

Імпульсну шумову компоненту виключають з процесу аналізу методами дискримінації амплітуди і форми імпульсів, часової селекції, статистичної компенсації [4] і т.д.

Для забезпечення стабільності характеристик детектора і каналу передачі використовують відповідні автоматичні системи і реперні лінії чи інші особливості амплітудних чи часових розподілів інформаційної компоненти сигналу $X(t)$ [5].

Врахування впливу "мертвого" часу проводять методами корекції втрат імпульсів [4], пріоритетної передачі імпульсних потоків [6], стохастичної модуляції параметру розподілу [7].

При використанні стаціонарних потоків нейtronів і гама-квантів розв'язок рівнянь переносу випромінювання і його дифузії ґрунтуються на оцінках значень $\bar{N}$, n , n_1/n_2 , $n_1 - n_2$ [8].

Для нестационарного поля ядерних випромінювань методи оцінки функції $n(t)$ та її параметрів викладені в [9], а для потоку з подвійною стохастичністю методи оцінки його інформативних параметрів розглянуто в [2].

3. ВИМІРЮВАЛЬНІ СИСТЕМИ

Згадані та інші методи відбору, передачі і обробки імпульсного стохастичного сигналу реалізовані у свердловинній апаратурі СГСЛ-2, СГСЛ-3, ПСК, СГСЛ-6, ІНК-7, ПАРМА, СП НАК та

ін. [10], яка призначена для визначення вмісту корисних копалин, положення нафтових і газових горизонтів, підрахунку запасів та ін.

Метрологічне забезпечення вимірювань ґрунтуються як на створенні еталонних свердловин з відомим вмістом елементів, так і на апаратному імітаційному моделюванні сигналу $X(t)$ із заданими статистичними характеристиками [11].

ВИСНОВКИ

Методи дистанційного зондування свердловин ядерним випромінюваннями ґрунтуються на ефектах їх взаємодії з речовиною, розв'язках рівнянь їх переносу і дифузії, виборі моделі сигналу, виявленні його інформативних параметрів, створенні методів і засобів відбору, передачі і обробки інформаційного сигналу, обчисленні похибок вимірювальних перетворень, створенні відповідних вимірювальних систем, а також методів і засобів їх метрологічного забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбачев Ю.И. Геофизические исследования скважин. - М.: Недра, 1990. - 398 с.
2. Бухало О.П. Оценка параметров дважды стохастического потока импульсов. Измерительная техника, 1995, №9, с. 5-12.
3. Бухало О.П. Подавление непрерывных помех в каналах передачи импульсных стохастических сигналов. Метрология, 1990, №6, с. 11-19.
4. Цитович А.П. Ядерная электроника. - М.: Атомиздат, 1984. - 418 с.
5. Бухало О.П. Повышение стабильности каротажных гамма-спектрометрических систем. Препринт №89. - Львов: ФМИ АН УССР, 1985. - 57 с.
6. Бухало О.П. Восстановление амплитудных спектров при приоритетной передаче гамма-спектрометрического сигнала. Измерительная техника, 1991, №10, с. 51-53.
7. Бухало О.П. Многоканальная передача радиометрической информации. Отбор и передача информации, 1985, вып. 72, с. 92-96.
8. Федорів Р.Ф. Статистична радіометрія. - Київ: Наукова думка, 1979. - 264 с.
9. Бухало О.П. Оценка параметров экспоненциального затухания нестационарного импульсного потока. Измерительная техника, 1994, №2, с. 57-59.
10. Скважинная ядерная геофизика. Справ./ Под ред. О.Л. Кузнецова. - М.: Недра, 1990. - 330 с.
11. Бухало О.П. Образцовый импульсный стохастический сигнал - применение, воспроизведение, аттестация. Измерительная техника, №6, 1997, с. 25-33.